

ЎЗМА МАНБАЛАРДА ЖАЛОЛИДДИН МАНГУБЕРДИ ТАВСИФИ

*Самарқанд давлат тиббиёт университети
Тарих фанлари буйича фалсафа доктори
PhD Гавҳар Турсунова*

Аннотация: *Жалолiddин сўнги Хоразмишох эди. Унинг асл исми Мангуберди, аммо давр урф-одатларидан келиб чиққан ҳолда шахзодага иккинчи исм ўлароқ «Диннинг юксалиши» маъносини билдирувчи «Жалолiddин» номи берилди. Жалолiddин Мангуберди – Ўзбекистон тарихидаги миллий қаҳрамонлардан биридир. Унга атаб бир нечта ёдгорликлар барпо этилган, она шахри Хоразм вилоятидаги ёдгорлик мажмуаси шулардан биридир. 2000 йили Ўзбекистон Республикасида «Жалолiddин Мангуберди» ордени таъсис этилади.*

Калит сўз: *Мангуберди, «Диннинг юксалиши» маъносини билдирувчи «Жалолiddин», Ўзбекистон тарихидаги миллий қаҳрамонлардан биридир.*

Ўзбекистон Республикаси мустақил давлат сифатида ривожланиши жараёнида унинг тарихдаги сиёсий мавқеи, иқтисодий тараққиёти ва маданиятини юксалишини чуқур ўрганиш катта аҳамиятга эга. Ўтмишда бу ўлкада вақти вақти билан йирик давлатлар таркиб топган ва уларнинг вужудга келишида айрим шахслар, давлат арбоблари ва ҳарбий саркардаларининг алоҳида хизмати бор. Жумладан, ўрта асрларда Ануштегинлар- Хоразмишохлар салтанатида Жалолiddин Мангубердининг саркардалиқ фаолияти, мустақиллик учун фидокорона кураши тарих зарварақларида битилиб келган.

Ануштегинийлар сулоласи бошқарган Хоразмишохлар давлати (1027-1231 йиллар)нинг кўп йиллик тарихи ўша давр мусулмон тарихчилари томонидан ёзилган қатор асарларида ўз аксини топган. Улар асосида ушбу сулоланинг сўнги вакили, буюк саркарда Жалолiddин Мангуберди ҳукмронлиги, унинг мўғул истилочиларига қарши қаҳрамон кураши ҳақида Ғарбий Осиё сарҳадларидаги фаолиятини кузатиш ва таҳлил этилганлигини кўриш мумкин. Айрим манбалар ва адабиётларда унинг исми Мангбурни шаклида ҳам келтирилади.

Бу манбалар ичида Жалолiddин Мангубердининг шахсий котиби (котиб ал-иншо) Шаҳобиддин ибн Аҳмад ан Насавийнинг “Сирот ас Султон Жалолiddин Мангубурни” (“Султон Жалолiddин Мангбурнининг таржимаи ҳоли”) номли асари аллоҳида аҳамиятга эга.

Нассо (Нисо) вилоятдаги қалъалардан бирининг соҳиби бўлган Насавий 1224 йилда хизмат юзасидан Ироққа бориб қолади ва ўша ерда Сўлтон Жалолiddин унинг хизматига киради. Шундан эътиборан у Жалолiddиннинг ишончли мулозимларидан бирига айланиб, то 1231-йилгача, яъни Жалолiddин Мангубердининг фожиали вафотидан сўнг Насавий хизматни бошқа ҳукмдорлар қўл остида давом эттириб 1249 йилда Ҳалаб шаҳрида дунёдан кўз юмди.

Насавийнинг Жалолиддин Мангубердини яқиндан билган, асариди баён этилган воқеа ходисаларнинг аксариятида бевосита иштирок этган ёки шохид кишиларнинг хабарларига таянган, энг муҳими холисона ва ҳаққоний сўз айтишга интиланганки булар асарнинг илмий қиммати ҳамда ишончлилиқ даражасини оширади. Насавий ўз асарини битишга Жалолиддин вафотидан қарийиб 10 йил ўтгандан сўнг 1241 йилдан киришган ва табиийки, эркин фикр билдириш имконига ҳам эга эди.

Насавийнинг “Сирот ас – Султон Жалолиддин Мангубур”нинг арабий асл матни ва турли тилларга қилинган таржималари бир неча бор дунё юзини кўрди. Хусусан, у таниқли шарқшунос олим З.М.Буниётов томонидан рус тилига ўгрилиб, икки марта (иккинчи арабча матн билан бирга) чоп этилди. Асар ўзбек тилида ҳам К.Матёкубов таржимасида “Султон Жалолиддин Мангуберди” номи билан икки марта нашр этилган.

Араб тилидаги муҳим манбалардан яна бири Ибн ал-Асир номи билан машхунр тарихнавис Изоддин Абулхасан Али ибн Муҳаммад ал-Жазирий рақам этган “ал-Комил фи-т - тарих” (тарих ҳақида мукамал китоб) салномасидир.

“Ал- Комил фи-т- тарих” Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатлари тарихининг ислом тарқалишидан то 1231 йилгача бўлган даврдан баҳс юритувчи энг қимматли манбалардан бири саналади. Ўн икки жилддан иборат бу асарнинг охириги жилдидан мўғул босқини билан боғлиқ воқеалар баёни ҳам жой олган.

Муаллиф Жалолиддин Мангубердининг фаолиятига кенг ўрин ажратади ва кўпинча ўзининг муҳим ва аниқ маълумотлари билан бошқа манбаларни сезиларли даражада тўлдиради. Солнома матни бир неча бар нашр этилган .Айрим тилларга қилинган парча таржималари ҳам мавжуд . Асар Ўрта Осиё тарихига оид қисмининг П.Булгаков бажарган.Рус тилига таржимаси 2006 йили Тошкентда ва Ш.Камолиддинов томонидан нашр этилди.

Асар XX аср бошларида Хива хони Муҳаммад Раҳимхон II Феруз фармойиши билан тўлалигича ўзбек тилига таржима қилинди.

Биз сўз юритаётган даврга оид муҳим ҳамда батафсил манбаларнинг учинчиси Алоуддин Атомалик Жувайнийнинг “тарихий жаҳонгушой” (жаҳон фотиҳи тарихи) асаридир. Жувайнийлар хонодонининг бир неча вакиллари Хоразимшоҳнинг арқонларидан бўлган. Жумладан Баҳауддин ибн Али Жувайний 1192 йилда Султон Алоуддин Такаш (хукумронлик даври 1172 -1200) хизматига киради. Унинг набираси Алауддин Атомалик Жувайнинг бобоси Шамсиддин Муҳаммад (хукумронлик даври 1200-1220), кейинчалик Жалолиддин Мангубердининг бош вазири сифатида фаолият кўрсатган. Аммо унинг ўғли Баҳоуддин тахминан 1232 йилда бир гуруҳ аслзодалар билан бирга мўғуллар хизматига киришга мажбур булади ва ўғли Алоуддиннинг ҳам хизматга жалб этади.

“Тарихи Жаҳонгушой 1252-1260 йиллар оралиғида форс тилида таълиф этилган, уч жилддан иборат.

XIII аср бошларидаги суронли воқеаларнинг замондоши сифатида асар ёзган тарихчилардан яна бири Минхожиддин ибн Сирожиддин Муҳаммад Жузжоний (1193-1205) йилдан кейиндир. У 1256 йилда Ҳиндистонга бориб, у ерда Шамсиддин Элутмиш (хкумронлик даври 1211-1235)ва унинг ўғли Носириддин Муҳаммадшоҳ

(хукумронлтгт даври 1246-1265) саройида турли лавозимларида хизматда бўлади ва 1260 йилда Носириддин Муҳаммадшоҳга атаб “Табақати Носирий” (Носирга аталган табақалар) номли асар ёзади. Асарнинг 16-боби Хоразимшоҳлар тарихига сўнги 23-бобига мўғулар истилосига бағишланган. Афсуски, бу тарихчининг Жалолоиддин Мангуберди ҳақида маълумотлари жуда қисқа.

Машҳур муаррих Элхонмар вазири Рашидиддин Фазлуллоҳ (1274-1318)нинг 1300-1310 –йиллир орасида яратилган “Жоме ат-товарих (тарихлар тўплами) солномаси мўғуллар тарихига оид энг қимматли манбалардан бири сифатида эътироф этилади. Аммо Рашиддин Хоразимшоҳлар тарихи, мусулмон мамлакатларнинг мўғуллар томонидан истило этилиши ҳамда Жалолоиддин Мангубердининг хукумронлик даври воқеаларини асосан Жувайнийнинг ҳамда қисман Ибн ал-Асирнинг мазкур асарлари асосида баён этади ва айтганча янги маълумотлар бермайди. Худди шу фикрни суриялик тарихчи Абулфароҳ Бар Эбрий (1226-1286)нинг “Тарих Мухтасар ад-дувал” (“Сулоларнинг қисқача тарихи”) асарида ҳам кўриш мумкин.

Ёзма манбаларнинг яна бир гуруҳи Нуриддин Зайдарий Муҳаммад Ҳалавий, Ибн Дибий, Сибт ибн ал-Жавзий асарлари борки, улар Султон Жалолоиддин Мангубердининг Кавказорти ва Кичик Осиёдаги фаолияти, маҳаллий сулолалар билан муносабати каби муҳим масалаларда юқорида санаб ўтилган асарларга қўшимча равишда қимматли маълумотлар беради.

Биз Жалолоиддин Мангубердининг ҳаёти ва фаолиятдан нақл қилувчи ассосий, энг муфассих асарларини санаб чиқдик, холос. У ҳақдаги маълумотлар бошқа мусулмон тарихчиларнинг асарларида, шунингдек хитой, мўғул, арман ва бошқа тиллардаги манбаларда ҳам учрайди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. В.В. Бартольд Сочинения. Том.1. М.: Наука 1963

2. Буниётов З. Ануштегин – Хоразимшоҳлар давлати. (1097-1231). Рус тилидан Ашраф Аҳмад ва Маҳкам Маҳмуд таржимаси. - Т.: Ғофур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1998.

3. Ан-Насави, Шихаб ад-Дин Манкбурни (Жизне описание султана Джалое ад-Дина Манкбурни) Перевод с арабского З.М Бунятова М. 1996.

4. Ибн ал-Асир. Ал Камол фи-т-таърихи. Полный свод. Истори. Избранный отрывки. Перевод с арабского языка П.Г. Булгакова. Дополнения к переводу Ш.С Камалиддина. - Т.: Ўзбекистон 2000.

5. Шихат ад-Дин Муҳаммад ан –Насави. Жизне описание султана Джалие ад-Дина Манкбурни. Перевод с арабского З.М Бунитова. Баку: Элм, 1973

6. Шаҳобиддина Муҳаммад ан Насафий. Султон Жалолоиддин Мангуберди ҳаёти тафсилотлари. Рус-тилидан К. Матёкубов таржимаси. 2-нашр – Т.: Ўзбекистон, 2006.